

1925 чылдың август
1-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

№52
(19242)

2019 чылдың
май 16
четверг

Хүннүң үнери — 04:17
Ажары — 20:36
Хүн дурту — 16:19

Садар өртээ хостуг 12+

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ БАЙ-ТАЙГАЖЫЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тываның моон-даа соңгаар хөгжүп
ыраарының айтырыгларын чу-
аажыр дээш, бо чоокку хүннерде
сия Федерациязының экономиктиг
күлдө сайыды Максим Орешкинге
таткан өске-даа федералдыг ве-
стволар удуртукчулары респуб-
лага келирин Шолбан Кара-оол
наткан.

Марттың 27-де Россияның Чазак Дар-
и Дмитрий Медведев Тываның келир
инге тураскааткан хуралга ол план-
ажылдап кылырын дааскан турган.
Россияның өске регионнары-биле бисти
еп, эн-не түрөңгү дээр шын эвес
сөс алгаш чугаалаан мен. Эконо-
мик хөгжүлдениң дески деңгелин, дең-
галдарын эгезинде тургузар херек.
ңгыя демир-орукту. Тыва чүнү-даа
рер болза, ол чокта, шупту чүвениң
аар, рынокка чижилгени тургузуп
авас болур" — деп, ол тайылбырлаан.
тайгажылар-биле кол чугаа — көдээ
а-агыйын хөгжүдериңче угланган.
Шолбан Кара-оол "Аныяк өг-бүлөгө

— кыштаг", "Инек — чөмгерикчи малым"
телевизор дугайында сонураткан.
Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни деткии-
ринче ол угланган. Республика бодунуң
бюджединден арат ажыл-агыйларының
көдээ ажыл-агый техниказын садып алыр
чарыгдалының чартыын дуглажып турар.
«Шаг-төөгүдөн бээр бистиң өгбелеривис
аныяктарны аңгылап, өглөп-баштаарда,
мал-маганны, өгнү бээрин дугуржуп алыр
чораан. Эки амыдырап-чурттаарының эге
капиталы-дыр ийин. "Аныяк өг-бүлөгө —
кыштаг" телевизордун кол утказы база
ындыг. Деткип, дузалажып чоруур улусчу
ужурувусту ол уламчылап турар. Ынчан-
гаш аңаа киржир аныяк өг-бүлени суур
чонунуң чыжыгына шиитпирлээр дээн
ужурум ол».

Көдээ сайгарлыкчыларның орулга
ажылдап алырының бир дөзү — туризми
хөгжүдөр айтырыгны база чугаалашкан.
2011 чылдан бээр Тываның девискээринде
он-он туристти баазалар аяктыгынган. Аян-
чорукчуларны хаара тудары-биле дыка
хөйүнү кылган. Республика деңгелинде

болза, оруктарны тудуп, агаар аргыжыл-
газын катап ажыдып, өске-даа инфра-
структураны тургускан. Чонунуң бодундан,
бот-идепкейинден база дыка хөй чүүлдер
хамааржыр, аян-чорукчуларга сонурган-
чыг болуушкуннар-ла хөй — Бай-Тайганың
дагыыр езулал, даш-чонукчуларының
фестивалы дижиң деп адаан.

Ужуражылганың киржикчилери рес-
публика Баштыңының удуртуп-башка-
рар органнарында кадрларны шилип,
олуртканын таарзынганын демдеглээн.
Эрге-чагырганың адаккы чадазындан —
суму болгаш кожуун чергезинден шыдаар
удуртукчуларны депшидип турарына олар
таарзынганнар. База ол ышкаш, чазак
тургузуунга ажилдаан арга-дуржулгалыг
даргаларны муниципалдыг албанче ха-
ара тутканын онзаалап демдеглээннер.
Тываның Баштыңы байырлажып тура, бир
ай болгаш Бай-Тайгага катап келирин, чурт-
такчыларны дүвүредип турар айтырыглар-
ны элзээн хандыр чугаалажырын аазаан.

Тываның Чазаның
парлалга албаны.

Хүннүң медээлери

«ТЫВА-ЭКСПО-2019»

Май 17-ден 19-ка чедир И. Ярыгин
аттыг спорткомплекске 12 шакта «Тыва-
Экспо-2019» чылдың эртер делгелгениң
байырлыг ажыдышкыны болур. XXI
дугаар регионнар аразында делгелгеге
Тываның бүгү шылгараңгай сайгарлык-
чылары, кожуун-суму бүрүзүндөн ус-
шеверлер, дарганнар, каңнакчылар, даа-
раныкчылар болгаш кожа чыдар Моол,
Хакасия, Красноярск край, Новосибирск,
Кемерово, Омск, Томск болгаш өске-даа
регионнардан улус киржир.

МОНГУШ ЧЕРЗИНИҢ 120 ХАРЫНГА

Тыва Үндезин культура төвүнге май
17-де СССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң
кежигүнү, РСФСР-ниң И.Е. Репин ат-
тыг күрүнө шаңналының эдилекчизи,
Тыва АССР-ниң литература болгаш
уран чүүлүнүң тергигини, хөйге бил-
дингир Монгуш Черзиниң 120 харынга
тураскааткан конкурс-делгелге болур.
Аңаа республиканың даш-чонукчулары
боттарының ховар дээн ажилдарын
делгээр.

«МУЗЕЙГЕ ДҮН»

Май 18-те Алдан-Маадыр аттыг на-
ционал музейге бо удаада 9 дугаар
«Музейге дүн» болуп эртер. Ооң про-
граммасында музейниң 90 чыл оюнга
тураскааткан онза-солун хемчеглер хөй
кирген: делгелгелер, оюн-тоглаа, солун
кижилер-биле ужуражылгалар, докумен-
талдыг фильмнер көрүлдөзү, акциялар,
флешмоб, мастер-класстар дээш оон-
даа өске. Оларның аразында «Гиннестин
номунче» кирген, 200 ажыг куштар үнүн
өттүнер ховар салым-чаяанныг Тайгана
Мочек чыылганнарга ховар талантызын
бараалгадып, ужуражылганы эрттирер.

«Музейге дүннүң» байырлыг ажы-
дышкыны 18.00 шакта эгелээр.

ПИАНИНОНУҢ ХӨӨНҮН КИИРГЕШ

Май 14-тен эгелеп Тывада ховар
мергежил — пианино болгаш фортепиано
хөөнүн кириер мастерлер аразын-
да теория болгаш практика кырында
шылгалдалар эгелей берген. Ында бо
чылдын эгезинден тура Новосибирск
хоорайга өөрөнгөн хөөн кирикчилери
киржип турар. Бо шылгалдаларны хүлээп
алыры-биле делегейде билдингир хөөн
киирикчилериниң башкызы Владимир
Бирюковка баштаткан ийи педагог чалат-
кан. Фортепианога хөөн кирикчилериниң
шылгалдалары май 18-те доостур.

ЧУМАГА УДУР ХЕМЧЕГЛЕР

ТР-ниң Чазаа республика девискээ-
риниң санитарлыг камгалап ажил-
дарының планын бадылаан. 2018 чылда
чумага удур 3,5 муң кижини тараан, 2019
чылда 2 хардан өрү назылыг чурттакчы
чонга тарылганы чорудар. Россияның
хереглекчилер хайгааралының Тыва
Республикада эргелели эпидемиологтук
байдалды хайгааралда алган.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солунуң 2019 чылдың
чагыдылгазы Тываның бүгү почта сал-
бырларында бо хүннерде чоруп турар.
Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып
алырынче республиканың ырак-чоок
булуңнарында чурттап турар хүн-
дүлүг чонувусту, бижикчилеривисти,
номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Чагыдылга-2019

Эргим эш-өөр! Ынак солунунарны
бажындан-даа үнмейн, чагыдып алыр
чаа арга база тыптып келген. Чүс-чүс
километр ыракта чурттап турар чоок
кижилеринерге, эштеринерге белек
кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны
таварыштыр солунну чагыдып берип
болур силер.

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	167,39	502,17	1004,34
Бүдүрүлгелер болгаш организа- циялар	П6860	175,44	526,32	1052,64
Редакциядан чагыдарга	—	96	288	576

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкннерин төлевирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70.

Солунну чиик өртөккө чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Чазак Даргазы социал четкилерде

«КОЛЛЕДЖ-ВУЗ» СИСТЕМАЗЫН ХАНДЫРАР

Бо хүннерде школа доозукчуларының мурнунда эң-не харыысалгалыг базым — күрүнениң чаңгыс аай шылгалдаларын дужаар үе чоокшулап орат.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың өзүп орат салгалдарының эртем-билигилг, келир үеде бодунга таарышкан тускай мергежилдиг болурунче онза кичээнгейни угландырып турар. Ол техниктиг мергежилдерге эртем-билигилг кадрлар белеткээрде, үзүктөл чок өөредилгениң «колледж-вуз» системазын чугулалал, демдегилеп турар. Социал четкилерде бо темага хамаарыштыр Шолбан Кара-оол мынчаар бижип турар:

«Күрүнениң чаңгыс аай шылгалдаларының бетинде ийи чыл бурунгаар берген даалгамны база катап сагындырып тур мен. Ынчан Тываның училищелер болгаш техникумнар удуртукчуларына профильдиг дээди өөредилге черлери-биле сырый болгаш доктаамал харылзааны тударын сүмелзэн мен. Ол бистиң колледжтерде болгаш техникумнарвыста өөренип турар оолдарның сонуггалы болуп турар.

Бөгүн техникумче, совет үеде ышкаш, 8 класс соонда школадан «ыйыдып» чорудупкан «ийилээр», «үштээр» кижилер келбейн турар. Бөгүнгү «пэтушниктер» — ажилчын мергежилди бодунуң күзели болгаш медреселди-биле шилип алган чедиш-кинниг аныктар-дыр. Оларның хөй кезии техникум дооскан дипломун алгаш, инженерлер, технологтар, конструкторлар, программистер, архитектор-

лар болуру-биле институттарга өөредилгезин уламчылаар. Оларның изиг күзели боттаны бээрин чедип алыры — бистиң хүлээлгевис. Улгады бергеш, амыдырал аайы-биле, келир үеже планнарын өскерттип, азы шуут боттандырбайн баары, чажыт эвес болгай. Ооң түңнелинде республика бодунуң «кулибиннерин», «гейтстерин» база «джек маларын» чидирип алыр. Ынчангаш университеттер болгаш академияларже улаштыр кирер күзелдиг эң-не чүткүлдү сургуулдарны шилип алырын техникумнарда негеп турар болгаш ам-даа негээр мен. Ону чедип алыр аргаларны болгаш таарымчалыг байдалдарны тургузар уjurлуг бис.

Төрзүн черивис моон-даа соңгаар сайзырап чектелзин деп бодаар болзувусса, «эртем-билигилг» болурда, «алдын» холдуг мергежилдерниң тергиннери, техниктиг элита биске херек. Ындыг-даа болза техникум, училищелериниң дээди өөредилге черлери-биле аразында көвүрүү ам-даа чогуур деңгелде тургустунмааны хомуданчыг. Училище доозукчуларындан чеже киж бо хүнде дээди өөредилге черлеринде өөренип турарына хамаарыштыр Профтехөөредилге эргелели огулуг харыы безин берип шыдаваан. Бистиң ажил-төлүвүстүң өөредилгези болгаш келир үезинге хамаарышкан айтырыгларны анаа-ла тоомча чок холдан эрттирбес мен. Ынчангаш оралакчыларымдан бо чугула айтырыгны кол кичээнгейге алыр талазы-биле даалганы бердим. Негелдени доктаамал хайгаарап, хыналдага алыр мен».

Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери дараазында органиастыг база белеткел ажилдарын чоруткан:

- Танды, Каа-Хем база Чаа-Хөл кожууннарның ажил-агыйлары 4540 га черниң шыгын базырар ажилдарны апрель 10-да эгелзэн.

- Танды (2500 га), Бии-Хем (760 га), Улуг-Хем (245 га), Каа-Хем (100 га), Өвүр (100 га), Сүт-Хөл (85 га), Кызыл (79 га), Барыын-Хемчик (64 га) база Чаа-Хөл (25 га) кожууннарда 3958 га шөлдерниң черин тарылгага белеткзэн.

- Ниитизи-биле 742 км суггат бугаларын болгаш арыктарны аштап-арыглаан.

- 4975 га шөлдү суггарган, кожууннар аайы-биле алырга, Сүт-Хөл — 1872 га, Каа-Хем — 987 га, Бии-Хем — 763 га, Өвүр

га, А.М. Боровиковтуң ТАА — 70 га; «Агросоюз» КБК — 50 га, В.З. Пироговтуң ТАА — 50 га, А.Б. Тюлюштуң ТАА — 45 га.

Мал чеминиң белеткели. Дараазында кожууннарның ажил-агыйлары мал чеминге ажыглаар тарааны олуртуп, планның 1,3 хуузу азы 337 га черде чаңгыс чылдыг үрезиннерни чаштырган: Улуг-Хем (155 га), Чаа-Хөл (70 га), Барыын-Хемчик (60 га), Кызыл (32 га), Бии-Хем (20 га).

Картофель база ногаа аймаа. Эрткен чылга деңгээрде, картофель болгаш ногаа аймаан олуртуру 3,4 хуу көвүдзэн.

- 375 га, Барыын-Хемчик — 163 га, Улуг-Хем — 160 га, Чаа-Хөл — 150 га, Бай-Тайга — 126 га, Чөөн-Хемчик — 112 га, Тес-Хем — 90 га, Эрзин — 65 га, Кызыл — 77,2 га, Чеди-Хөл — 35 га. Боттун 2671 тонна үрезинин кадалап алган, ол дээрде эрткен чылдындан 1717,5 тонна хөй сан-чурагайлар болур. Боттун үрезини-биле хандырылга 52 хуу.

Гидрометеостанцияның медээзи-биле, чазын олуртур тараа культураларына май ай кончуг тааржыр.

Каа-Хем, Бии-Хем, Танды база Улуг-Хем кожууннарның ажил-агыйлары майның 5-6-да тараа культураларын тарып эгелзэн. Бөгүнге чедир планның онаалданың 15 хуузуназы 2165 га черде тараа культураларын чашкан: 1765 га — кызыл-тасты, 400 га — арбайны. Ооң иштинде: «Агрохолдинг Заря» КХН — 1850 га, Ш.Ч. Монгуштуң ТАА — 100

8,18 га шөлде (планның 3,5 хуузу) картофельди, 23,2 га шөлде (планның 8 хуузу) ногааларын олурткан: Каа-Хем кожуунда 12 гада ногааларны, Кызыл кожуунда картофельди — 10,5, ногааларны — 5 гада, Өвүр кожуунда картофельди 2,3 гада Сүт-Хөл кожуунда картофельди — 59 гада, ногааларны — 6 гада Чаа-Хөл кожуунда картофельди 10 гада.

Минералдыг чемишчилге. Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери Хакас Республиканың «Хакассельхозхимия» база «Агропромхимия»-биле 16,8 сая рубль акшага 831,4 тонна минералдыг чемишчилдиге садып алыр керээлерни чарган. Ол дээрде ниити хереглелдин 25 хуузу (2410 тонна) болур. Танды кожуунуң «Агросоюз» КБК 19,5 тонна минералдыг чемишчилдени сөөртүп эккеп алган. Арткан ажил-агыйлар бо чоокку үеде кири сөөртүр.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ КИДИН ТҮЛҮК

Кывар-чаар матер 52,6 сая рубль түннүг кывар-чаар материалда. Сезоннуг хову ажил үезинде ажил-агыйлар дырар дээш, «ТР-ниң бизнесин болгаш көдээ ажил кооперациязын хам фонд» коммерцияга хам пас организация республик автотранспорт станциялар чиигелделиг өртөккө керээлерни чарар ажил дуп турар.

Техниктиг ханды. Планнаттыг тарылга ден алгаш көөрге, троллар-биле 101 хуу, джүт комбайннар — 38 хуу, агрегаттары — 72 хуу, куторлар — 43 хуу, андазын хуу хандырткан. Танды Бии-Хем кожууннарның ажил-агыйлары техника-биле сегленген. Сезон үезинде торга 84 га болза, а сеял тарылга комплекстериниң га, культиваторга — 1080 дазынга — 256 га база джүт ар комбайнга 269 га онза тарылга ажилдарынче кириге техника аймаа 100 хуу Бөгүнде тарылга шөлде көдээ ажил-агый техника 50 хуузуна хаара тутка трактор, 19 сеялка, 2 га комплекстери ажилдап. Бо чылын республика жединде 32,7 сая рубль көдээ ажил-агый техникум чартырынга тускай Көдээ ажил-агый техникум чартырда, «Росагролизинг» АН-ның техника парыгы артыр программазы-биле ги төлөвирин 6 ай хуу соңгаарлаткан, ставказы чиигелделиг лизингини алаар. ТР-ниң Көдээ ажил-агый чарыгы Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл база Тес-Хем кожууннарда 9 ажил-агый чагыны кириген, арткан кожуун чагыг кирикчилериниң сан талазы-биле арга-шинэ Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл база Тес-Хем кожууннарның ниципалдыг тургузуглар чазгалары техниказын чартырда «Росагролизинг» КАН-че чоруду документилерни чыып база рудар ажилды ажил-агыйлар биле кошкак чорудуп турар.

Тыва Чазак

ДЕМОГРАФИЯ

ХҮННҮҢ САН-ЧУРАГАЙЫ

10 чыл дургузунда Тываның чурттакчыларының санынга 17,9 муң киж инемешкен

Уругларның кадыкшылга төвү: Дүүн. Бөгүн.

2003 чыл.

2019 чыл.

ИДЕГЕЛ, БҮЗҮРЕЛ-БИЛЕ КЕЛИРЛЕР

Интернет четкизинде чаа-чагырганы барымдаа чок үмчүлзэн медээлерни аты чажыт кижилер бо-ла ыпкан болур. Кижилер эске-чоруурга, хоорай каракка күзү-биле хөгжүп, хей каът талга бажыңнарын, албан периниң оран-савазын ту-ажыглалче кирип турар. Кадык камгалал адырынга аарыштыр алыр болза, ылда перинаталдыг төл-ларның диш эмнелгези, рология төвү, ажыглалче өр деп турар терапия кор-н адап болур. Ынчангаш аа бир чижектен кирип йн.

2015 чылда республиканың арның кадыкшылын катап зар болгаш келдердилге нүн чаартыган ийи каът-савазы экижтерин ажит-Доң кол эмчизи — Аркадий н. Төпте Тываның аңгы-аңгы уннарындан уруглар ка-быжыктырып, бүгү талалыг дузазын ап турар. Оларның ында кадыкшылының бай-биле харык-шинээ кызы-латтыган ажи-төл база эвес. Бүгү талалыг эм-кинниң түңнелинде уруг-ың кадыкшылы мурнунда нынга деңнээр, оранчок ап турар.

Төптен чүс чылдың 1990 чыл-түнде ады кирген уруглар гези улусчу медицинаның -практиктиг төвү кылдыр адап эгелзэн. Баштай-ларда аңаа беш эмчи дап турган. Амгы үеде арның кадыкшылга төвүнүн ну, клиниктиг психолог на Ударцева ажил-ижин зар таныштырды: "Чараш, делгем оран-сававысты талче кирип 10 чыл н бис. Моң мурнунда тар

өрзэлдерге уругларны хүлээп ап турдус. Амгы үеде чаа үениң негелдези-биле дериттинген делгем өрзэлдерде чаштар шы-нарлыг эмчи дузазын алыр арга-лыг. 1991 чылда бо эмнелгениң кол эмчизи Алефтина Сергеевна Хунан-оолдун эгелзешкини-биле ол үеде чаа угланышкын болур медицина-психологтуг албанны хевирлеп тургускан.

Бистиң биливисти бедиде-ри-биле республикадан даш-каар өөредип, арга-дуржулгалыг специалистерни база доктаамал чалап турган эмчи. Ол чылдарда улусчу эмнээшкын-биле колдуун-да улуг кижилерни хүлээп ап тур-ган. 2000 чылда улусчу болгаш амгы медицинаның эмнээшкын төвүнүн баазына эрги хоорай одалга чериниң база чунар-бажыңының оран-савазына уругларның кадыкшылга быжыктырар болгаш катап тургузуп эмнээр төптү ажиткан. Удавас хуусаа-дан эрте төрүттүнген уругларга бүгү талалыг эмчи дузазы че-дирер хүндүсү салбырны база ажыдар сорулга салдыган.

Ийи дугаар каъттың тудуу узамдыгып туруп бээр, са-гыш човап, Тываның улустун чогаалчызы, Дээди хамы, төөгү эртемнериниң доктору, "Де-легейниң дириг эртинези" Кенин-Лопсан Борахович Монгушка кирген мен. "Ажырбас удавас чаштар төвү ажиттына бээр" деп улуг өгбө оожургаткан. Ооң чугаазы-биле олчаан болган, үр-даа болбаанда, чаа оран-сава ажиттыган чүве".

2018 чылда ийи каът чаарт-тыган төпте 18 харга чедир кадыкшылының байдалы-биле харык-шинээ кызыгаарлаттын-ган уругларга 10 оруннуг дүн-хүн чокка ажилдаар стационарны ажиткан. Коляскалыг уругларга бүгү таарымчалыг байдалды

тургускан. Чадалар аразынга коляскаларны бадырар, көдүрер тускай дериг-херексел база ажилдап турар.

Ыраккы Кунгуртуг суурдан Сай-Суу Буду мында 6 харлыг уруу Санчир-биле эмнээшкын ап эгелзенинден бээр неделя чет-кен. Иешкилер үш ай болгаш-ла төпче кээп турар. "Харык-шинээ кызыгаарлаттыган уруглар-га стационар ажитканы дыка таарымчалыг-дыр. Моң мур-нунда Кызылга бажың хөлезилеп тургаш, Бай-Хаак кудумчузунда уруглар төвүнге эмнээшкынни ап турдус. А ол дээрге артык чарыгдал. Уруумнун сөс-домаа анаа, чүгле буттары кылаш-тавас. Логопед эмчиге кирип эгелзэн соонда, чугааланыры безин улам экижи берди. Мын-да психолог, невролог, логопед, лор болгаш диш эмчизиниң дузазын уруглар ап, эмнээш-кинниг нугуушкун, спорт залга сула шимчээшкыннерни кылып, бассейнге эштип, дустуг куйга кирип турар бис.

Көжээ спорт залга авалар мага-бодувусту дыштандырып алыры-биле сула шимчээшкын-нерни база кылып алыр таарым-чалыг байдалдарны тургускан. Ашкарып-чемгерери дыка эки-дир. Уругларны агаарладырда, олуртуп алыр коляскалар төпте база көрдүнген" — деп, ава са-гыш-сеткили-биле үлешти.

Кунгуртугдан бо өг-бүлө "Инек — чемгерикчи малым" губернатор төлөвилелиниң киржикчилери болду. Олар бо чылын төрүүр инекти дараазында киржикчиге дамчыдар. Улуг огу 15 харлыг. Өг-бүлө күрүнөден алган бызаа-лыг инээнден аңгыда, бода база чылгы малдыг.

Төпте 5 харга чедир болгаш 12 хардан өрү уругларга бассейн болгаш спорт залдары, сауна,

аңгы-аңгы душтар бар. Уруглар эмнээшкынни эрткеш, фитобарга эм үнүштер, кат-чимис холаан шайлар, кислородтуг коктейль-дерни ижерге, кадыкшылы улам-на быжыгып турары билдингир.

Сагыш-сеткил дойлуушкунун оожургадыр дыштанылганың сенсорлуг өрзелинге уруглар-ны чымчак креслога чыттырып алгаш, караңгы өрзэлге чараш бойдус-чурумалдыг чуруктарны телевизорга көргүспүшаан, оо-жум хөгжүмнү дыңнадырда, ала-чайгаар-ла оожургап, организми дыштаны бээр. Дүн-хүн дивейн, уругларын ажаап-те-жээп турган аваларга аңаа дыштаныр арга-ны база берип турар.

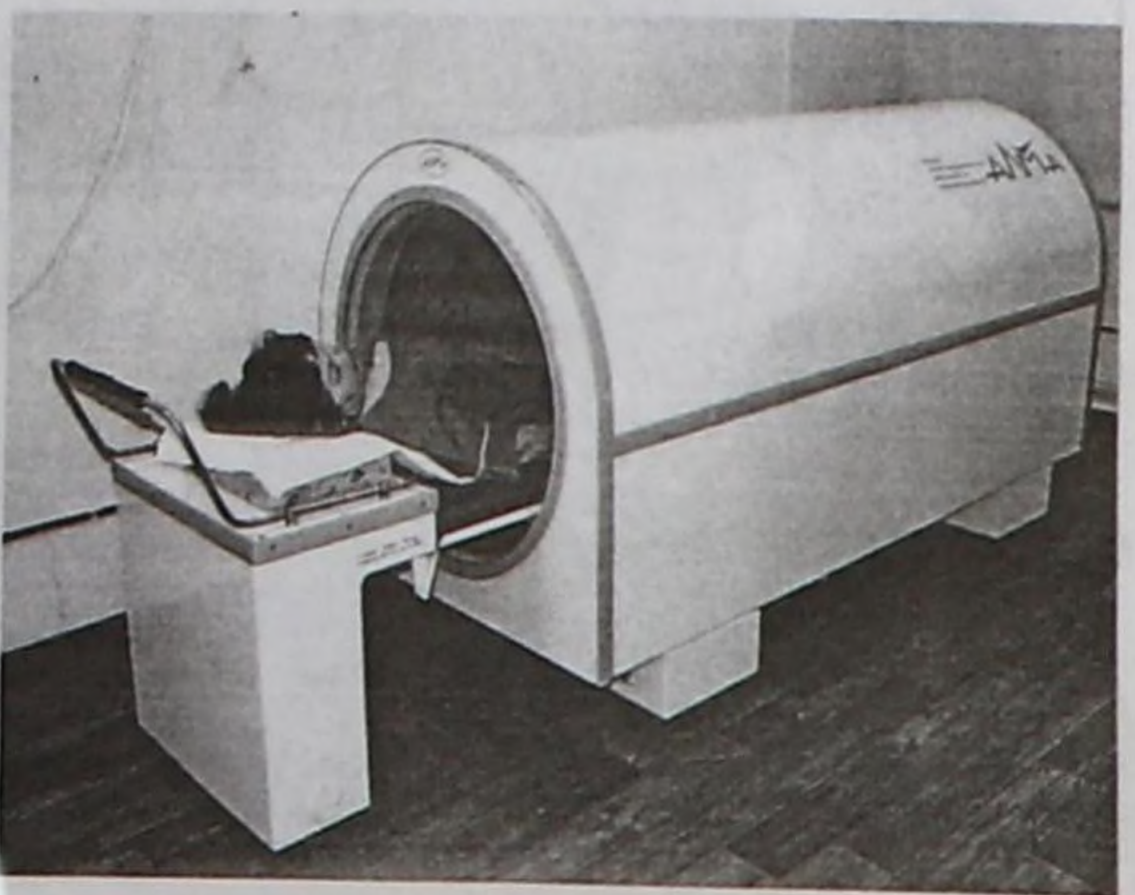
Республиканың уругларның кадык-шылын катап тургу-зар болгаш келдере-дилге төвүнүн мате-риал-техниктиг баа-зазы үе-биле деңне чаарттынып турарын ада-ие демдегледі. Кол эмчиниң билди-лиг удуртупгазы-биле арга-дуржулгалыг-

даа, аныяк-даа эмчилер болгаш специалистер уругларга бүгү та-лалыг эмчи дузазын чедирип, эки түңнелдерни көргүзүп чоруур.

Он чыл иштинде чаңгыс черге тапталып келген ук төп-түн тудуунуң айтырын кым шиитпирлзэн деп бодал ала-чайгаар-ла тургустунуп ке-лир. Тываның амгы Чазааның күженишкынниг ажылының түңнелинде бо хүнде кайы ырактан-на көстүп келир уруг-ларның кадыкшылга төвү чаарттынып, ажыглалче кирген.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Чуруктарны Арслан АРАКЧАА тырт-тырган болгаш хоочуннарның архивинден алган.

ЧУРАГАЙЛЫГ ТЕЛЕВИДЕНИЕЖЕ ШИЛЧИЛГЕ

телевидениеже шилчиир 36 регионун, 17 областың даңзын айткан: Архангельск, Брянск, Владимир, Воронеж, Иркутск, Калининград, Нижегородск,

Июнь 3-ке чедир үш неделя арткан! Ынчан бүгү федералдыг телеканалдар шупту чурагайлыг телевидениеже шилчий бээр. Эрткен чылдан тура, чоннуң 95 хуузу 20 телеканал болгаш үш радиоканалды чурагайлыг шынарга көрүп, дыңнап эгелээр аргалыг апарган.

Май 13-те РИА Новостиге РФ-тиң Харылзаа болгаш массалыг коммуникация министерствозу аналогтук телевидениеден чурагайлыг телевидениеже шилчилгениң чаарткан планын айткан медээни берген. Ында июнь 3-те чурагайлыг

Новосибирск, Омск, Орлов, Ростовск, Самара, Свердловск, Смоленск, Тамбов, Томск болгаш Еврей автономнуг область. Оон аңгыда Алтай, Камчатск, Краснодар, Красноярск, Пермь, Приморья и Хабаровск крайлар, Ханты-Мансийск, Ненецк и Чукот автономнуг округтар база Адыгея, Бурятия, Коми, Марий Эл, Саха (Якутия), Соңгу Осетия - Алания, Татарстан, Хакасия болгаш Тыва республикалар.

Чогум-на Россияга чурагайлыг шилчилге 2019 чылдың декабрь 3-тен эгелзэн. Бо үеге чедир 28 регион чурагайлыг телевидениени көрө берген. План езугаар

2019 чылдың июнь 3-ке чедир бүгү регионнар чурагайлыг телевидениеже шилчиир ужурлуг турган. Ындыг-даа болза РФ-тиң Чазаа

бо хуусааны узаткаш, 21 регион, ооң иштинде Крым болгаш Севастопольду октябрь 14-ке чедир чурагайже шилчиин айткан.

Тываның Күрүне архивиниң фондузундан

ХЕМ-БЕЛДИРИ — БЕЛОЦАРСК — КЫЗЫЛ

Бо-ла таныырывыс кудумчулар-биле эртип чыда, Кызыл хоорайның төөгүзүнүн дугайында бодап келир бис. Азия диптиң төвүнге бодунун туржун тыпкан хоорай — эрткен төөгүзүнге даяныышаан, бурунгаар сайзырап, бөгүнгү амыдыралче шымнып кирипкен.

Бистиң хоорайывыс бо чылын 105 харлаар. Ынчангаш бөгүнгү салгалга найысылалдың канчаар тургустунуп келген төөгүзү солун болуру чугаажок. Чүгле архив документилери, төөгүнүн үнелиг болгаш шын херечилери, биске хоорайывыстың эрткен үезиниң болуушкуннарын чугаалап бээр.

1914 чылдың март айда Санкт-Петербург хоорайдан Тываже чер тургузуунун азы чуруун аайлап таарыштырар отряд-биле кады тус черниң орус чурттакчыларының эргелел дар-

газы Владимир Константинович Габаев чедип келгеш, ол үеде баштайгы ыяш бажыңнарны болгаш кадык камгалалы, өөредилге адырынга ажыктыг оран-саваны тудуп кирипкен. Амгы Кызылдың деңнели-биле алырга, улуг звес чурттакчылыг чери Белоцарск хоорай деп адаан.

1914 чылдың апрельде В.Габаев Даа кожуунун Хүн нояны Буян-Бадаргыже чүглүг бирик чоруткан. Ук чагаада бижээни болза: «Россияның Дээди Чазаа Урянхай крайның үндзин чонунун амыдыралын сайзырадып, экижидери-биле мени төлээледип, ийи хемниң каттышкан чери Виланыга административтиг төптү тургузары-биле чорутту. Аңаа орус-урянхай школаны, эмнелгени, мал эмнелгезиниң салбырын болгаш көдээ ажил-агыйның шыгжамырын (складты) тудуп доостувус. Ол шыгжамырдан чиигет-

кен өрте-биле эт-херекселди Урянхайның чурттакчыларынга садар» деп бижээ.

Чаа хоорайның таваан салган чери орус чон Виланы деп, а тывалар Хем-Белдири деп адаар турган. Ол дээрже Би-Хем биле Каа-Хемниң каттышкан белдири, Улуг-Хем (Енисей) хемниң эгелзэн чери.

Ооң мурнунда Хем-Белдириге феодалдар болгаш дүжүмөттөрчүлүг, ламаларның мөргүүр, тейлээр чери турган. Ол үеде чурттап чораан болгаш херек кырында көргөн улуг өгбөлөрнүң сактыышкыннары-биле алырга, хоорайның таваан салган чер дыка элзезинниг, Доңмас-Сугдан амгы дыштанылга парыгыга чедир колдуунда хараганнар калбаа-биле өзүп турган.

Якушевтиң удуртулгазы-биле апрель 18-те ажилчынарның баштайгы бөлүү чедип

келген, а ооң мурнунда 1914 чылдың февраль айда инженер-технолог К.В. Гогунцов, топограф М.Я. Крючков Белоцарск хоорайның чиңгине планын тургусканнар. Ол планда чер участкаларын дугаарлап көргүскен. Хоорайның эң баштайгы чурттакчылары болур орус омактыг чурттакчы чон чер участкаларын алганнар. Оларга Сельдемешев, Шепелин, Вавилин, Брюханов дээш өске-даа хамаатыларның өг-бүлелери болур. Планда шупту 325 чер участкагун көргүскен.

Урянхай крайда орус чурттакчыларның эргелекчизи 1914 чылдың август 5-те «Август 15-те Урянхай крайда орус чонун эргелекчизиниң канцеляриязы чаа Белоцарск хоорайже көжер» деп № 5 дугаарлыг чарлыкты үндүргөн. Шак ол хүнден эгелзээш-ле Кызыл (Белоцарск) хоорайның төөгүзү эгелзэн.

Маадыр КУУЛАР,
Тываның күрүне
архивиниң кол специализи.

Белоцарск хоорайның планы. 1914 ч. Топограф Крючков кылган.

ТЫВАДА АРГА-АРЫҢ ӨРТТЕРИ

Республиканың девискээринин 2019 чылдың 14-те 18.15 шакта Тывада биле алырга, Тывада арыг фондузунун девискээринде өөскүп турар бүрүткеттинмээн.

Баштайгы хонуунда хуу), ийиги хонуунда хуу), ооң соонда хонуу 2 (12,5 хуу) өрттерин өжүргөн. Арга-арыг өрттериниң 15-инде (93 хуу) кижилер буруулуг, а кургак өрттеткен түңнелдинде, үндүргөн.

ТР-ниң Бойдус ямасы курлавырында 59 санныг аймаа база 216 кижилер, 72-зи "Арга-арыгны авиация камгалаар" АӨА-ның, а ӨАА ажылдакчылары.

2019 чылдың өрт айыны сезону эгелзэнден, арга фондузунун черлеринге 15 га шөлдүг 16 арга-арыг өрт демдеглеттинген. Ооң газы арга-арыглыг, 220 газ чок черлерге болган. Оона 71 га федералдыг черге 1 арыг өрттү бүрүткеттинген.

Эрткен чылдың бо-ла өртү болган. 2018 чылдың айылының сезону эгелзэ: 20 арга-арыг өрттүн демде: 665,5 га арга-арыгга, 180,0 га-арыглыг звес черге, ний биле 843,5 га шөлдөр өртте. Эрткен чылдың ол-ла үедеңнээр, өрттерниң саны хуу азы 4 санга эвээжзэн.

Ап чоруткан хемчеглер Тыва Республиканың Чаа 2019 чылдың апрель № 160 доктаалы-биле Т.Республиканың девискээри 2019 чылдың апрель 10-дунга чедир арга-арыгже кире хораан.

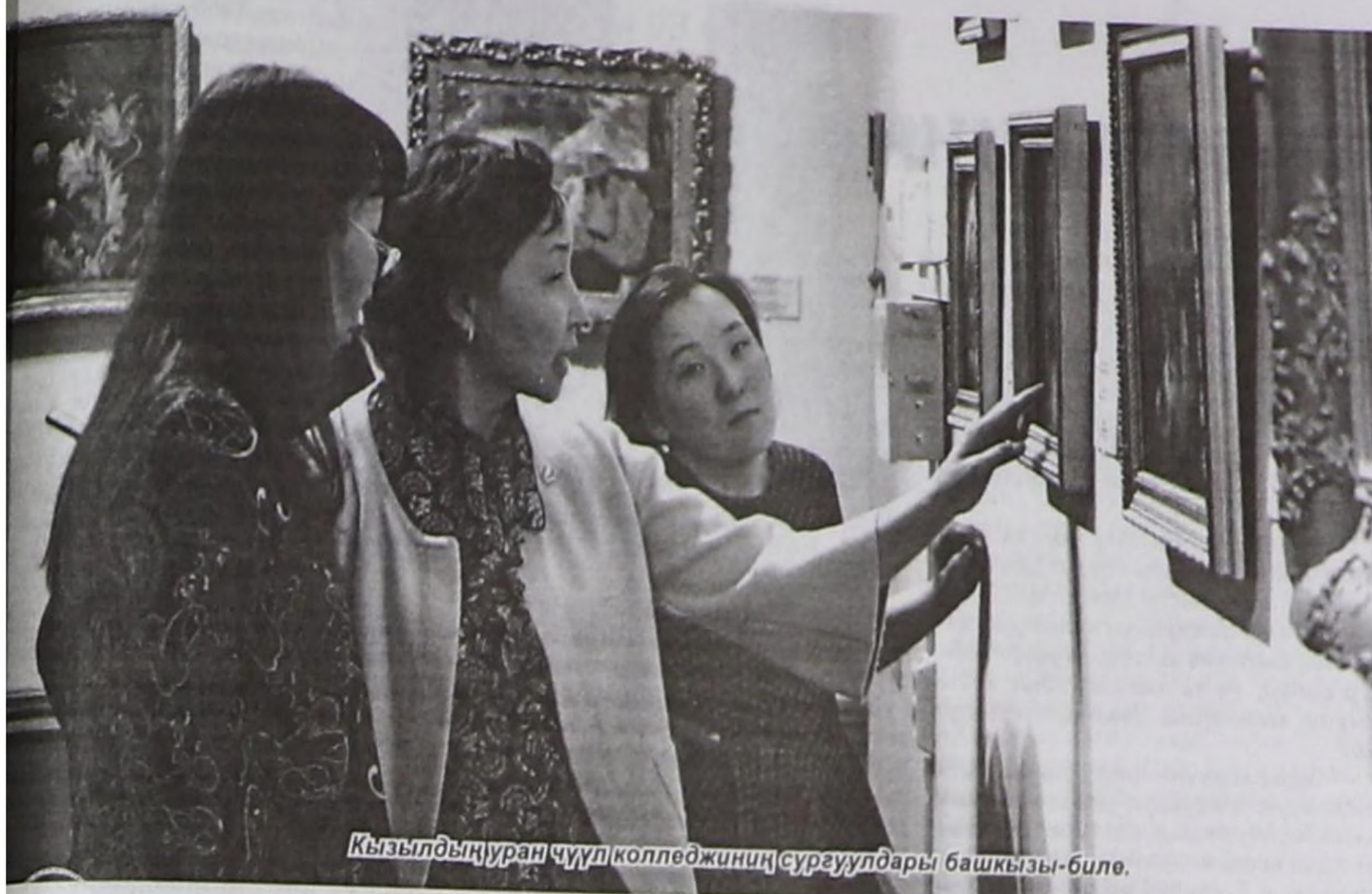
Тыва Республиканың Чааның 2019 чылдың апрель № 122 доктаалы-биле, 20 чылдың май 1-ден 31-ге чедир Тыва Республиканың девискээринге арга-арыгже кире бүрүнү-биле хораан.

Чеди-Хөл кожуун девискээринде арга-арыг өрттерин өөскээни-биле, Чеди-Хөл кожуу чагыргазы 2019 чылдың май 8-дунга үндүргөн № 200 доктаалы-биле арга-арыглыг черлерге муниципалдыг онза байдал чурумун чарлаар.

Арга-арыг өрт өөскээни хуундан, Таңды кожуун чагыргазы 2019 чылдың май 10-да № 20 доктаалы-биле, муниципал кожуунун арга-арыглары онза байдал чурумун киригээр. 2019 чылдың өрт айылының сезону эгелзэнден бээр, арга-арыглыг черлерге өртке удур дүрүмнерни хажытканы дээш, административтиг протоколдарны долдурган.

ЧАЗАЛГА

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында Тыва Республиканың Баштыңының № 92 Чарлыгы бо чылдың апрель 20-де үнген № 43 "Шын" солуктар парлаттынган дээрзин салгырып каалы. Чарлыкка ат салгып хунну 2019 чылдың март 15-тен а 2019 чылдың апрель 16-кыда эде номчуур.

Кызылдың уран чүүл колледжинин сургуулдары башкызы-биле.

ТЫВАНЫҢ НАЦИОНАЛ МУЗЕЙИ 90 ХАРЛААН

Тываның Национал музейинин дугайында делгелгөдө.

ва Республиканың Национал и тургустунганындан бээр 90 болуп турар. 1929 чылдың май 1-ар-ның кол шыгжамырын турдугайында шиитпирни үндүргөн. 1930 чылда, музей арында, эрткен төөгүнүн лдерин чонга көргүзүп эгелей. Кижини назыны-биле санаарга, бже деп болуп музей ийи аңгы делгелгениң ажыдышкыны-тургур байырлалын уткуп турар. Ырлыг хемчегни "Саян" ансамбли-с чогаал бөлүү сыгыт-хөөмейи-жыдып, музейинин хоочуннарынга, акчыларынга база чалаткан тарга байыр чедирген. Музейинин ору Каадыр-оол Бичелдей кызыл ы кезер эзулал мурнунда сөс ап, чедирип тура, тыва чонунун төөгүзү, разынга хамаарышкан үнелиг дерни, фото-чуруктарны тыртты-лир салгалдарга арттырып, чыып фотогаф, журналист Владимир эвтин дугайында база сактыш-ны кылган. Тыва чонунун эрткен нун дугайында үнелеп четпес, хо-уктар болгаш өске-даа эдилелдер мырының "алдын фондузунче" Ону бо хүннерге чедир камныг тап, камнап чоруур бис дээрзин ан. Бо чоокку хүннерде оон арын-ын сиилбип көргүскен барельефти иң даштында ханага эң көскү чер-зүп, баштайгы директорнун адын ыр мөңгөжидер шиитпирни хүлээп н база дыңнатты.

Үнде республиканың кол шыгжа-да XVII-XVIII векке хамаарышкан

үнелиг, чырыкче үндүрүп, чонга делгеп, көргүспээн экспонаттар хей. Оларның аразында аңгы-аңгы хевирлерниң соок чепсектери – түрк ятаган, индий ай балды, орус селеме, чактыр боо болгаш үнези чок экспонат – "кара сүлдениң" (дайынчы туктуң) чиңгине боду безин бар. Бо бүгү музейинин 90 чылынга тураскааткан "Кадагалачы болгаш чыры-дыкчы" деп адаан чыынды делгелгениң кол өзөз болуп турар. Ук делгелгени музейинин төөгү килдизинин эргелекчизи Анна Дыртык-оол чыып тургускан.

Ховар эдилелдерниң аразында музейинин удурткучуларының, аңаа ажылдап чораан сурагыл кижилерниң, эртемденнерниң чуруктары, долчу-намдары, шаңналдары база музейинин чедишкыннеринин дугайында бадыт-калдыг экспонаттарны чон көрүп болур. "Бо хүнде Тываның Национал музейинин хей угланышкынныг ажыл-чорудулгазы дээрге төөгү кадагалачызы, социал тураскаал мөөңкөчизи, өөредилге болгаш эртем шинчилелдери – бо делгелгениң кол маадырлары болур кижилерниң үлүг-хуузу. Олар аңгы-аңгы чылдарда аъттыг-чадаг чорууп чорааш, ырак суурларга, кожуун төптеринге, өске хоорайларга, чурттарга чедип тургаш, солун болгаш эң үнелиг экспонаттарны чыып, музейинин фондузун четчелээринге үлүг-хуузу кириген буянын өгбелер болур" – деп, эртем ажылдакчызы Анна Дыртык-оол аалчыларга делгелгени көргүзүп тура, чугаалады.

Оларның аразында музей ажылын-га, төөгү кадагалаарынга бердинген, бот-өөредилгени чедип алган баштайгы

тыва археолог Данил Данзын-оолдун дугайында материал улуг сонугралды оттурар. Оон ажылдап чораан үезинде бирги археологтук казыышкыннары чорудуп эгелей берген турган. Эрткен вектин дөртөн чылдарында Москвадан чалаттырган тускай эртемниг Николай Богатыревтуң, делегей чергелиг эртем-ден Севьян Вайнштейнниң, дыка хей угла-нышкынныг чыып чораан ажылдарын, ылаңгыя хамнаар чоруктуң дугайында хей материалдарны чыып, элээн каш номнарны үндүрген төөгү эртемнеринин доктору, Тываның улустуң чогаалчы-зы, "Делегейниң дириг эртинези" деп хүндүлүг аттын эдилекчизи Монгуш Кенин-Лопсанның, таксидермист Иван Путницевтин, бичии чаштарның база улуг улустуң сонугралын хаара тудуп чоруур динозаврлар көргүскен диорамаларның тургузукчузу Владимир Ермолаевтин болгаш өскелерниң дугайында экспонат-тарны делгеп көргүскен.

Бир дугаар үнүшкүннүг делгелге билдингир болгаш көскү күрүне ажылдак-чызы чораан Тамара Норбунун музейини удуртуп чораан үезинде болган. Ынчан Ленинград хоорайга болган "Енисейниң төрүттүнген чери" деп адаттыгган улуг делгелге соонда Тываны чон аажок сонуграан, бистиң республика дуга-йында эки билер апарган. Оон соонда Казахстанга база делгелгени чедирген турган. Төөгү шыгжамырының мын-дыг хевирлиг солун арыннарын кижини бүрүзү музейге кээп, билеп ап болурун делгелгениң тургузукчузу Анна Дыртык-оол тайылбырлады.

Улуг байырлалын таварыштыр музей Тываның чонунга делегей чергелиг белекти сөңнээн деп болур. Орус болгаш барыын европейжи уран чурукчуларның хоолгазы эвес, а чиңгине боттарының чурраан чуруктарын музейге келген кижини бүрүзү көрүп, делегейинин төөгү болгаш культурлуг салгалы-биле таныжып көөр аргалыг болур. Чырык ногаан ханаларда чуруктарлыг залче кижини кирип кээрге, барбаан, четпээн, чүгле кино дириг-чуруктарга, телевизорга көргөн Лувр, Эрмитаж музейлеринин бир өрээлинде кирип келген ышкаш болур. Кижинин сагыш-сеткилинге өске хоорайда келген мен деп бодалдар кирип, үе база турупкан дег болур. Үнелеп четпес ховар чуруктарны 1930 чылда музейинин эң баштайгы директору Владимир Ермолаев Москваже, Ленинградче үнүшкүннүг сургакчылап, ажылдап чорааш, чаа тургустунган Тыва Арат Республиканың чонунга белек кылдыр Эрмитаж болгаш Орус музейден хүлээп алган. Бо хүнде бежен беш чуруктуң үжен бирин тускай камгалалдыг өрээлдин ханаларында

делгеп аскан. Ук делгелгени Тываның На-ционал музейинин культура болгаш уран чүүл килдизинин эргелекчизи Александр Хертек чыып тургускан.

XVIII-XIX вектерде Барыын Европаның уран чурукчуларының бийиринден үнген хеден пөске үстелчектээн будук-биле чурраан чогаалдарны мында көрүп болур. Оларның аразында чурукчу Грейфтин «Куш кажаазы», Глюманның «Сагыл четтирген лама», Белланжениң «Төрээн чуртунда солдат» дээш оон-даа өске голланд, итали, француз чурукчуларның чиңгине ажылдары бар. Делгелгениң эң үнелиг чүүлдери – Айвазовскийниң "Далайның хевир" деп 1847 чылда би-життинген чурук чогаалының, Шишкинниң "Арга" деп чуруунун (оригинал) чиңгине боду бар. Ажы-биле чугаалаарга, Сибирьниң кайы-даа төөгү шыгжамыр-ларында чок үнелиг чуруктар Тываның музейинде деп улуг чоргаарал-биле чу-гаалап болур. Ук ажылдар ийи чүс ажыг чылдар бурунгаар бижиттинген дээр

Барыын Европаның чурукчуларының (ажылдарының делгелгезинде шылгараңгай чогаалдарның) бирээзи.

арга чок, эки шынарлыг кадагалаттын-ган. Тываның музейи тозан чылдарның нүүрүндө үнелиг чүүлдерни шыгжаар чер чок берге үени көрүп чурттап эртсе-даа, бо хүнге чедир чурттар, хей чылдар ажыр чурттап чораан уран мерген кижилерниң кайгамчыктыг ажылдарын кадагалап шы-даан. Ол дээрге моон мурнунда ажылдап чораан музейинин удурткучулары база килдистер аайы-биле ажылдап чораан эртем ажылдакчыларының үнелеп четпес улуг үлүг-хуузу деп, музейинин директору Каадыр-оол Алексеевич дем-дегледди.

"Тываның музейи бо хүнде биске деле-гей чергелиг культураның төөгүзүн чоок-шутатканы онзагай. Бистиң өөредилге черинде чурукчулар салбырының сур-гуулдары бо делгелгени албан-биле түңнел шылгалдалар мурнунда көрүп алыр дээш, келгени бо. Уруглар XVIII-XIX вектерде чурукчуларның ажылдары-биле дорт таныжар аргалыг болду. Өөредилгиг боорда, иштиги эстетиктиг кижизидил-геге улуг салдарлыг делгелге деп санап тур мен" – деп, Кызылдың уран чүүл колледжизинин башкызы Чечек Монгуш чугаалады.

Шылгараңгай чогаалдарның делгел-гезин музейинин хоочуну Нина Борисовна Чаш сонуграп, бодунун ажылдап чораан үезин сактып чугаалады. "Моон мурун-да чылдарда музейге тускай чуруктар делгээр өрээл чок болганындан, ийи-чаңгыс бо чуруктарны чонга көргүзүп турган. Биске ол байырлал-биле дөмей турган. Мээң ажылдап чорааным эрткен вектин 70-80 чылдарында музейге кел-ген кижилерниң аразында хей кезин өске хоорайлардан ажылының аайы-биле келген аян-чорукчу улус болур чүве. Бил-дингир чурукчуларның ажылдарын улус көргөш, кайгап-ханмас турган, "Мындыг ырак черге кайыын, канчап бо чуруктар чедип келген" деп айтырып-даа турар улус турган" – деп, хоочун сагынды.

Тываның Национал музейинин мугур 90 харлаан оюнга тураскааткан ийи чаа делгелгениң ажыдышкынынга байыр-лыг байдалга төөгү килдизинин эргелек-чизи Анна Дыртык-оолга болгаш культу-ра, уран чүүл килдизинин эргелекчизи Александр Сагдыевич Хертекке "Музей херээнге бараан болуп чорууру дээш" деп хөрек демдектерин база тывыскаан.

Виктория АЙМАА.

Тываның Национал музейинин чуруктары.

Күш-ажылдың кижизи

УРАН ЧҮҮЛДҮҢ ТЕРГИИНИ

● Интервью

Бистиң республикада ажил-ишке бердинген, идепкейлиг, шылгараңгай чедишкннерлиг, хөй шаңнал-макталдыг ажил-ишчи кижилер эвээш эвес. Оларның бирээзинге ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, ТР-ниң «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медальдың эдилекчизи Алефтина Окай-ооловна ХАЛБАЖЫКЫ хамаарыштырып болур. Амыдырал-чуртталгазының хөй кезинин культура ажилында, ыры-хөгжүмге, уран чүүлге тураскааткан хүндүлүг хоочун-биле интервьюну бараалгаттывыс.

— Алефтина Окай-ооловна, хөй чылдар дургузунда кылып чоруур ажил-ижиңерни бистиң номчукчуларымыска таныштырып көрүңер.

— Амыдыралымның 38 чылын культура адырынга бараалгаттым. Шынап-ла, «Кижини күш-ажыл каастаар» дээни шын, чаңгыс-даа хүн ажил чок олуруп шыда-вас мен. Көжээ бажымынга-даа келгеш, ажилымны бодаар, даарта чүнү кылырын планнап азы бир-ле ажил кылып эгелеп алганымда, эчизинге чедирер дээш кы-зыдар мен.

Ажылдаан чылдарымның хөй кезинин Кызыл кожуунуң төпчүткен библиотека системазына 10 чыл директорлааш, дараазында ол-ла кожуунуң культура эргелелин удуртуп ажилга 22 чыл ажил-дадым. Ажил-агыйга бердинген, чаңгыс демниг болгаш найыралдыг коллективтер-биле ажилдап чордум. Ындыг улус-биле ажилдаарга безин чиик болур чүве.

Кызыл кожуунуң культура эргеле-линге-даа, кожуунуң төпчүткен библиотек системазына-даа ажилдап тургаш, кандыг солун хемчеглер эртти-рип, янзы-бүрү төлөвилелдерге, фести-вальдар, мөөрейлерге киришпээн дээр. Библиотека ажилы-биле уран чүүл адыры аразында сырый харылзаалыг. Культура ажилдакчыларының ажилын чон кыдындан көргөш, оларның ажилы магалыг чиик, ырлап-шоорлап-ла чоруур деп бодаар. Херек кырында солун-даа, берге-даа, чымыштыг-даа ажил чүве. Байыр-наадым база спортчу хемчеглер культура ажилдакчыларының киржил-гези чокка эртпес болгай. Кандыг-бир байырлал болур деп барганда, кара даң бажында 4 шакта-даа туруп келгеш, баш удур белеткенир. Чаңгыс концерт-ке белеткел ажилынга безин дыка хөй үени чарыгдар. Чоннуң дыштанылга-зын организаастаар, культуразын, уран чүүлүн, езу-чаңчылдарын сайзырадыр, негтередири бистиң ажилывыстың кол сорулгазы.

— Бо ажилдап келген үеңерде сагыш-сеткиликтерде арткан кандыг чижектерни кирип болур силер?

— Кызыл кожуунуң культура эргеле-линге ажилдап турган үелеримде дыка солун төлөвилелдер-биле ажилдап турдувус. Чижээлээрге, 2017 чылда туризмни сайзырадыр сорулга-биле кылган «Хүндүлээчел Тыва» деп төлөвилелге бистиң кожуун киржири-биле езулуг тыва куданы эрттирген бис. Кур-Чер суму-дан ырак эвесе Хадылыг деп черге тыва куданың шупту езу-чаңчылдарын шын сагып эрттиргенивисти солун-сеткүүлге бижип, телевидениеге көргүскени дыка-ла солун болгаш чоргаанчыг болган. Ол эрткен куданың сценарийин Кур-Черниң көдээ ном саңының ажилдакчызы Роза Даш-ооловна Куулар тургускан. Бо төлөвилел чыл санында уламчылап турар, бир чылда 5-даа куда эрттирген бис. Чижээлээрге, Таңды кожуунга бир аалга, Кызыл хоорайга эрттирген тыва кудала-рывыс дыка-ла чараш, көрүштүг болган.

Черби суурга эгелээн «Орус бажың» деп төлөвилел база чоннуң улуг сонуур-галын оттурган. Ооң автору Чербининң көдээ ном саңының ажилдакчызы Алек-сандра Ивановна Березкина. Ол дыка

хөй ажилдарны кылып чоруур. Ылаңгыя Чербининң клуб чанынга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге ту-раскаал тургузарынга улуг үлүг-хуу-зун кириштирген. Александра Ивановна-биле ажил-агыйжы эге базымнарывысты кады эгелээн ажил-ишчи, хүндүткелдиг коллегам-дыр.

Оон ыңай Тос-Булакка болган Наа-дымга Шай байырлалын бедик деңгелге организаастаанывысты демдегеп болур.

— Кызыл кожуунуң культура эргелелин дыка хөй чылдарда удурткан-дыр силер, эң-не эки ажилдыг кайы сумуну, кымнарны демдегеп болу-рул?

— Кызыл кожуун — республикада бир улуг кожуун. Кожуунуң чогадыкчы кол-лективтерин деткир, сайзырадыр дээш ажилдап чордум. Культура эргелелинге хамааржыр 8 клуб, 13 библиотекадан аңгыда, 4 уран чүүл школазы бар. Ында 400 ажыг салым-чаяанныг уруглар өөренип турар. Оларның саны моон-даа хөй бооп болур, ыңчалза-даа уран чүүл школаларының оран-савазы эргижирээн,

Библиограф А.О. Халбажык.

идепкейлиг киржикчилери-дир.

Кур-Черниң «Дыңгылдай» бөлүү тургустунгаш, 30 ажыг чыл четкен. Олар тургустунган хүнүнден эгелээш, бо хүннерге чедир «Улусчу коллектив» деп хүндүлүг атты чоргаарал-биле эдилеп чо-руурлар. Чоокта чаа олар Новосибирск хоорайже Сибирь федералдыг округтуң ниити ыры фестивалына киржир дээш айттаныпканнар. Чербиде «Сударушка» кырган-авайлар бөлүү дээш черле адаар болза, оон-даа хөй.

Кызыл кожуун ус-шевер кижилер-биле элбек. Оларның саны бо хүнде 70 четкен. Шамбалыг суурда күш-ажыл башкызы

С.К. Базыр-оолдун чогадыкчы/кежээлинде, 1998 чыл.

бичии, тар. Ындыг-даа болза оларның ажил-ижи көскү. Ылаңгыя Сукпактың, Көк-Тейниң уран чүүл школаларының өөреникчилери республика, Россия чер-гелиг фестиваль, мөөрейлерге киржип, шаңналдыг черлерни чаалап ап турары өөрүнчүг. Чоокта чаа Көк-Тейниң салым-чаяанныг уруглары Санкт-Петербургка аас чогаал талазы-биле мөөрейге ки-ришкеш, тиилекчилер болду. Ол ышкаш сукпакчыларның бот-идепкейи-биле тургузуп алган, 10 кижиче составтыг хыл-дыг хөгжүм оркестрин демдегеп болур. Тывада кончуг салым-чаяанныг болгаш шыырак белеткелдиг коллективтерниң бирээзи.

Элегес-Аксының клуб директору Ариадна Спартаковна Мерзобаеваның ажил-ижи база демдеглексенчиг. Элана Каң-ооловна Донгактың удуртулгазы-биле тургустунгаш, 20-даа чыл чедип турар «Забава» аас чогаал бөлүү Си-зимге чылдың-на эртер фестивальдың

Тамара Доржуевна Ондарны адап болур. Ол башкы өөреникчилеринге тыва эди-лелдер кылырын өөредип турар. Чоокта чаа хаактар чазап турарын сонуургап номчудум. Ол-ла суурнуң клуб директо-ру, «Ожук дажы» аас чогаал бөлүүнүң киржикчизи, аъттың дериг-херекселин кылырынга мергежээн ус-шевер мастер Саид Михайлович Чүлдүктү чүге адап болбазыл. Ол ышкаш Каа-Хем суурда немелде өөредилге төвү «Эвриканың» башкыларын, дойдан кылган эдилелдер-ни канчаар кылып, белеткээрин өөредип турар уран чүүл школазының башкызы Шевер Хуралбаевич Кууларны демдегеп болур.

Бо хүнде культура эргелелинде ажилдавайн-даа чоруур болзумза, кожуунуң ажил-ижи-биле сырый харылзаалыг, оларны үргүлчү деткип, чоргаарланып чоруур мен.

— Алефтина Окай-ооловна, ажил-ижиңерниң эге базымнары кайыын

эгелээнил?

— 1959 чылдың Таңды кожуунуң Эле-га төрүттүнген мен-үелерим Арыг-Бажы-кен. Школа соонда уран чүүл училищ-өөренип киргеш, би-салбырының 1-ги де-болдум. 1983 чылда культура институту-тека факультетин д-хуваалда азы тому-биле Сүт-Хөл кожуу-ном саңындан күш-базымнарым эгелээ-зында Кызыл ко-төпчүткен библиот-темазынга ажилда-Ачаа дагдыныкчылар-жулгалыг методисте

Мөнгеевна Иргит, Нина Степан-тыгына аныяк кижиге меңээ улуг кадып чордулар.

Оон хөй чылдарда кожууну-тура эргелелин удуртуп ажил-хүнде Кызылдың Чуковский ат-лар библиотеказында чурт-ш-килдизинде библиограф бооп эгелээним бо. Бо коллектив найыралдыг, демниг. Дирек-Сылдысмаа Борисовна Лопсан-тулгазы-биле хөй кезинде а-ажылдап турар. Хоочун ажил-Ирина Леонидовна Ажгибце-са Аркадьевна Санчай аныя-дагдыныкчылары. Оларның дыка солун. Библиотекага уру-киржилгези-биле янзы-бүрү х-хүннүң чыгыгы болур. Бичии уруг-ажылдап чорбаан кижиге, мен-солун чорду. Хоорай уруглары сайзыраңгай-дыр, ада-иелери зымаа база аажок. Амгы үеде и-четкилери сайзыраан-даа бол-саңыңа уруглар черле үзүлбес-ковский" библиотеканы найыс-төвүнде, орук аксында турар-маңаа чүгле уруглар эвес, хоочун-солун-сеткүүл номчуп кээрлер-гаш найысылалдың төвүнге ур-таарымчалыг ном саңы турар бо-күзээр-дир мен.

— Кижиге ынак ажилыңдан чуртталгазының кол дөзү өг-ле болгай. Өг-бүлөңерни таны-рыптар силер бе, Алефтина ооловна?

— Ийе, ол кончуг шын. Канд-берге, чымыштыг ажил соонда-кээрге, кижини оожургадыр, е-чаңгыс чүүл — кижиниң өг-бүлө-төлү. Өөм ээзи, ажи-төлүм мени-деткип чоруурлар. Уругларым-Андрей Маадыр-оолович ИХЯ-ны-чуну. Оглум Шолбан Андреевич-галакчы, Онза байдалдар яамы-ажылдап чоруур кижиге. Уруум Шон-Андреевна, күдээм Айдың Эзир-оо-Хомушкулар Улан-Удэ хоорайда-дап, чурттап чоруурлар. Оглумнуң-кыстары Даяна, Дарыя деп чапта-уйнуктарывыс бисти бо хүнде өөрт-руур. Өөм ээзи-биле ажи-төлүмү-үлөгериности көргүзүп, ажилгы-кижилер кылдыр кижизидип чоруу-

— Чуртталгаңарда ажил-амыдыралыңдан үлөгериңиң а-руур кижилериндер кымыл?

— Өөм ээзиниң ада-иези Маа-оол Кыргысович биле Дукеек Тумат-Халбажык кончуг ажил-ишчи улус-хоочун механик, кунчуум хоочун са-Оларның назы-хары 80 чоокшыл-Арыг-Бажы сумунуң хоочун чурт-чылары. Кады чурттааш, бо чылы-чыл болурлар. Бээм чоокта чаа, Ма-байырлалының бүдүүзүндө, Куш-а-дың кижизиниң чылынга тураска-езулалга кожуунуң «Шылгараңгай-ижи дээш» деп медальга төлөттү-Өгбелеривистиң кызымаккай ажил-көрүп, олардан үлөгер ап чорууру-улуг аас-кежик, чоргаарал-дыр.

— Силерниң чогадыкчы ажил-ижиңерге чедишкннерни күдээ-Интервью бергениңер дээш чедип-дим, Алефтина Окай-ооловна, ажил-Алдынай СОЯН (АРАЧ-чугалашы)

ынчан 10 хире харлыг, сонуургаа-
роол турган мен. Улаан-Бырада
ывыска күскээр Шом-Шумдан
ан-ава келген. Ол биске мындыг
чугаалап берген.

Иччаарда ол кырган-авайның кончуг
чаа-ла өг-бүлө туткан үези чүве.
Аныяк өг-бүлө Шом-Шум хемниң
нда чайлагга көжүп келген. Өөнүң
аннап чоруй барган.

Бир эртен хойну болгаш инектерни
ке үндүрүпкеш, бызааларны челе-
ден салып турумда, аъттарлыг ийи
Шом-Шумну өрү челдирип келгеш,
ашка аъттарындан дүшкеш, амыр-
ди солукшаннар — деп, кырган-ава
алап орач чүве. — Суугуга тип каан
те изиг шайны аяктарга кудуп сун-
еске-даа чемнерни тавакка салып
ымге, олар чемненип алдылар.

Чемненген соонда оларның бирээзи:
Ам бичии кум кыннып, удуп ал-
чоруулу — деп чугаалаарга, өскези
дээрешкен. Чыышкын баарынга чы-
каш, удуй бердилер.

Иен даштыгаар үнгеш, аал иштиниң
тын кылып турган мен. База-ла
Шум-Аксындан оруктап бистиң
виске аъттыг беш кижилер.
Бижелээ боолар чүктээн улус
у. Мээң-биле-даа чугаалашпайн,
арындан дүже халышкаш, өгже
тирлеп кирдилер. “Чоп дестинер,
укутар, ол-дур бе!” дээн соонда, өг-
жыкы-даа аажок. Өөмнүң эжиин
лай бээримге, өгге удуп чыткан
ерниң арны-бажын кызыл хан
ыр бала-биле сол тургаш, холдарын
хөректинге аргамчылар-биле
ыр баглааш, Шом-Шум-Аксынче
алгаш чоруптулар.

аваанда дыңнаарымга, хем аксын-
а ышкаш, ийи-үш катап боо эткен.

ТАР-НЫҢ 98 ЧЫЛЫНГА

АЛДАН ДУРГУННАР...

Сөөлүндө дыңнаарымга, Шом-Шум-
Аксында чаңгыс дытка туттурганнарны
баглааш, адып өлүрүп каан болган.

Бо болуушкун соонда аалывыска чыг-
лып келген улустан оларның дугайында
айтырарымга, “Өгге келген баштайгы ийи
кижи ядылар дээш демисежип турган
дургуннар-дыр, а өскелери нояннарның
дүжүметтери-дир” — дээн.

“Шом-Шум-Аксында ол чаңгыс дытам-
даа турар-дыр ийин” — деп, ол кырган-ава
чугаалап орган чүве.

Кырган-ачамның чугаазындан дургун-
нар дугайында дыңнап, билип ап чораан
мен. Мээң дыңнааным-биле алырга,
Алтай, Саян сыннарының эдектеринде
аймактарның кайгалдары Моолдун Улуг-
Хову болгаш Биче-Ховулардан чылгы
малды сывыртап эккеп турган. Ооң ур-
жуундан кожолар аразынга чаргы-чаа
үзүлбес апарган.

Тываларда болгаш өске-даа аймак-
тарда оор кайгалдарны кезедип, оорнуң
оруун муңгаштаар дээш, мал оорлаан
кижилерниң баштарын одура шаап ши-
дер деп хоойлуну Моол күрүне үндүрүп
алган. Тыва оорларга ол хоойлунуң
ужур-утказын билиндирер сорулга-
биле Моолдун эрге-чагырга чери тыва
нояннарга шыңгыы негелдени тургузуп,
мал оорлааннарны бөлүк-бөлүү-биле
тудуп, баштарын одура шаап шииткеш,
баштарны биске эккеп бериңер деп
дыңнаткан турган. Моол эрге-чагырганың
шиитпириниң дугайында чарны тыва
нояннар чон ортузунга тараткан.

Ол шагда Тывага оорларның саны чүс
ажып турган дээр. Кижилерге көзүлбес,
чаштынып, дезип турар боорга, оларны
чон “дургуннар” деп адай берген. Олар-
ны баштап турган Дажыма, Самбажык
сугларның сорулгазының дугайында
эвээш билер бис.

Дургуннар колдуунда Даа, Бээзи
кожууннарга турган, өске кожуннарга
турбаан. Ол кожуннарга дургуннар
тергиидеп туруп бээр, тудуп эгелзэн.
Дургуннарның баштыңы деп ат-сураа
төөгүгө аркан Дажыма Даа кожуннуң
Үгер-Даа Дугарга албан-херек аайы-би-
ле камгалакчы чок ужурадып чорааш,
туттурган дээр. Ооң соонда Самбажык
болгаш өске-даа дургуннарны тудуп ал-
ган. Оларның саны 60 чедэ бээр, “алдан
дургун” деп адай берген. Туттурган дур-
гуннарны баштай дээрзинде Чадаанага
хоругдап тургаш, эки байысаар дээш,
Самагалдайже, Самагалдайдан Моолдун
Улаастайже чедире берген.

Аңаа оларның херээн канчаар көрүп
турганын, эрге-чагыргага удур тура
халышкынга азы оор кылганынга
оларны буруудаткан бе дээрзин тода-
радып бижээн документилен тывалар
(төрелдери) номчуп көрбээн. Чеже кижилер
башын одура шаптырып шииттиргенин
билири чугула. Алдан дургуннарны Моол-
га хөөржүткен чери кайдал?

“Алдан дургун” деп романны С.А.
Сарыг-оол бижип эгелзэш, тодаргай
барымдаалар чок боорга, ону дооспаан.
Чогаалчының төрели Эдуард Доңгак

романны С.Сарыг-оолдан дыңнап чо-
рааны-биле бижип дооскаш, адын “Алдан
дургун” кылдыр олчаан арттырган.

Тыва Арат Республика 1921 чылда
тургустунган, ооң соонда Тывага совет
эрге-чагырга быжыккан. Коммунисттер
партияның даргалары алдан дургуннар-
ны утпаан. Оларны маадырлар, эр хейлер
кылдыр чонга билиндирер бодап алгаш,
“Алдан дургун” деп кинонун сценарийин
бижидип, ону кино кылдыр тырттырган.
Ында алдан дургуннар эзулуг-ла маа-
дырлар болу берген.

ТАР-ның төвү Кызыл хоорайның
Ленин кудумчузунда ийи каът бажыңга
чурт-шинчилел музейин ажадып, ооң
адын “Алдан дургун” деп адаан. Бир-ле
хуралга ону “Алдан маадыр” кылдыр
эде адаан. “Алдан дургун” азы “Алдан
маадыр” дөмей аттар болганы ол бе?
Музейниң адын “Алдан маадыр” деп
адаанын багай дивес мен. Харын-даа
ол ат мээң сеткилимге тааржып, меңээ
чоргааралды берип чору.

Алдан маадырларның тура ха-
лышкынының 135 чылы эрткен чы-
лын болган. Ону Сүт-Хөл кожуннуң
Алдан-Маадыр суурга демделеп тур-
ганын солундан кыскасы-биле ном-
чаан мен. Алдан маадырларның тура
халышкынының 135 чылын Кызыл хоо-
райга-даа, өске-даа черлерге байырлап
эрттиргенин билбес мен. Бир эвес алдан
маадырларның сураан мынчаар чидирип
алыр болзувусса, салгалдарга оларның
сураа четпейн, уттундуруп каар чадавас.

Алдан маадырларның дугайында чаа
барымдааларны тып алгаш, солуннарга
бижип, телевидениеге көргүзүп, лек-
цияларны номчуп, чонга эртемденнер
таныштырары ам артык эвес хире.

Чайырлыг ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.

зин кожуннуң ынчангы
г-Булуң ортумак шко-
н 1959 чылда 33 кижилер
канывыстан бээр 60
болган. Ол үеде кожун
Сарыг-Булуңга суму-
ан келген өөреникчилер
ениң долу хандырыл-
га өөренип, интернатка
ап, столоваядан чемне-
урганнар.

р-назыны улгады бергенде
ип келген угбайлар, акый-
аа турган. Доозуп турувус-
ык башкыларывыс-биле
тар база бар. Оларның
нда чүгле алды кижилер
ырының хар-назынынга
п турган. Шупту дең, үе-
эвес-даа болза, аравыста
жип, бот-боттарывыска
к дузалап чораан бис.
ларывыс Саян артындан
н орус башкылар чүве.
класстың башкызын Се-
Александра Георгиевна,
б” класстың — Казакова
а Гавриловна дээр. Өске
нерге: Клыпото Николай
нович — физика, Меледина
рова) — химия, Белянина
Федоровна — орус дыл, Р.Г.
ова — геометрия, А.Г. Се-
орус дыл, В.Г. Кузнецова
культура, Ойдуң Соян Ке-
ич — тыва дыл, төрзэн чо-
ашкызы, директорушту
р-оол Борис Балганович
Башкыларывыс аныяктар
ш, аажок негелделиг, кы-
ажылдаар улус чораан.
үеде школаның ажил-ижи
айныгып-ла турар үе-ле
й. Дыштаныр хуннерде
ның оттулар ыяжын, класс
биле дагзып каарга, хи-
п, чаргаш, өрүй салгаш,
ның завхозунга хүлээдиң
Чамдыкта тайгага барып
белеткээр.

Боталарда кезээрлерни
ыңың комсомолчулары,
кежигуурун олчулар.

Эрткен үем эргий бодап

тап, класстар аайы-биле аңгы-
аңгы мөөрейлерни эрттирип тур-
ганнар. Узун чапсарда школаның
коридорунга вальстап, чөлөр-
ойлап, краковяк деп танцыны-
даа теп турдуvus.

Школаның комсомол секретары
10 “а” класстың өөреникчизи
Ламажаа Дондун, өөрком дарга-
зы 9 “б” класстың өөреникчизи
Натсак Көк-оол. Бо “даргалары-
выс” негелделиг база шыңгыызы
кончуг турган. Көөрүвүске, баш-
кылар өрээлинден ыравас оон-
на үнүп-кирип турар боор чүве.

Бир-ле катап чаңгыс класс-
чымы Самыла Маадыр-оол эжим-
биле мени кыйгырткан. Чеде
бээривиске, “Эки өөреникчилер

комсомолга кирбейн турар си-
лер” — деп бо-ла. Оон-на корга-
корга, белеткенип, комсомолга
кирдивис-ле. Ол үеде кичээл
соонда кудумчуга көскүлөңнөп
халышпас, башкылар көөр
болза, эртенінде өөренип ту-
рар эртемнерини кайы хире
билирини айтырып туруп бээр
чүве болбазыкпе.

Бистиң эштеривистен спорт-
ка чедишкенин оолдарывыс
Соян Дайгыранза, Сенди Доорук
школавыстың адын камгалап,
республика чергелиг хаак мар-
гылдаазынга кирип, шаңнадып,
мактадып-даа турдулар.

Чай дүжөргө-ле, өөреник-
чилер колхозтарга хой кыргып,
ыңаарда 9 класка чедир чыг-

акша-көпөөкти ажилдап алып
турган. Ынчалдыр-ла омак-
хөглүг 10 чыл шуужуп эртип,
күрүне шылгалдаларын эки
дужаап алдывыс. Школа соон-
да 5-6 чылдар билдиртпейн
шуужуп эрте берген. Төрзэн Ты-
вазынче ортумак, дээди эртем-
ниг специалистер бооп чанып
келгеннер: 6 кижилер башкылар,
көдээ ажил-агыл талазы-би-
ле — 6, садыг, саң-хөө — 7, бир
эживис юрист, 3 кижилер эмчи,
ужар чүүл талазы-биле эртем-
билигил кижилер — 1, экономистер
— 2, партия, комсомолдун дээди
школазын — 2, индустриалдыг
техникумну 1 кижилер доосканнар.
Ширшин Кызыл-оол, Идам
Сагаачы, Ханды Мик Москвага

Тимирязев академиязын доос-
кан. Божо Биче-оол Омскиниң
ужар чүүл училищезиниң бирги
доозукчузу болган. Эштеривис
ол үеде мындыг улуг черлерге
ховар эртемни чедип алганын-
га аажок өөрүп, чоргаарланып
турдуvus.

База бир эживис Мария Ча-
дамбаевна Моол Арат Рес-
публиканың эртем талазы-биле
эң дээди шаңгалының база
МАР-ның улус өөредилгезиниң
хүндүлүг номунда кирип бижит-
тинген. Ол Тывага рыноктун
берге үезинде чанып кээп, Эрзин
ортумак школазынга директор-
лап чораан.

Екатерина Кыргысовна Нор-
бу — Тываның улустун эмчизи.
Майдыр Зайцев Баян-Санаа —
Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы. Мария Арак-
чаа — Россия Федерациязының
Улус өөредилгезиниң тергенин,
Ирина Мажар — “БАЛКЭ ТК-
ның 50 чылынга” деп хөрек
демдээниң эдилекчизи, Сан-Хөө
Назылмаа — Эрзин кожуннуң
хүндүлүг хамаатызы, Балаа
Санчыкмаа — күш-ажылдың
хоочуну. Чамдык эш-өөрүвүстүн
шаңнал-макталдары билдин-
мейн барган, ону илередип,
тодарадыр кижилер база амгы
үеде билдинмес.

Ынчалза-даа шыырак эш-
теривис: журналист Александр
Дембирел (Мөңгө-Сая), Баяндай
Түменей, Имажап Даш-оол, Са-
мыя Маадыр-оол, Дамба Кара-
кыс олар башкылап, директор-
лап чорааннар. Чигжит Сагаачы
— прокурор, Сотпа Экер-оол
— эмчи, Хорлуу Дамба, Ламажаа
Дондун, Бадарчы Тукай көдээ
ажыл-агыл адырларынга ажил-
дап чорааннар.

Чонунга, чуртунга арттырган
оларның ажил-херээ кажан-даа
балалбас дээрзин кады ажил-
дап чорааннар бөгүнге чедир
сактып чоруур.

Мария АРАКЧАА,
1959 чылдың доозукчузу.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

75 лет ТСИ

Тывасвязьинформ

КОНКУРС РИСУНКОВ «БЕЗОПАСНЫЙ ИНТЕРНЕТ» КО ДНЮ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ

Уважаемые читатели! Внимание! Конкурс!

В преддверии празднования Международного дня защиты детей, АО «Тывасвязьинформ» объявляет конкурс детского рисунка на тему «Мой безопасный интернет».

Конкурс проводится с 1 мая по 1 июня 2019 года для детей от 7 до 10 лет, проживающих на территории Республики Тыва.

Для участия в конкурсе участник должен до 24 мая принести в АО «Тывасвязьинформ» по адресу: г. Кызыл, ул. Кочетова, д. 53, либо в филиал АО «Тывасвязьинформ» (для участников, проживающих в районах Республики Тыва) изображение рисунка, выполненного в цветном исполнении на бумаге формата А4 в любой технике, с использованием средств для рисования.

По итогам конкурса победители конкурса будут награждены дипломами и ценными призами. ознакомиться Положением конкурса можно на сайте tuva.ru

Аттестат о среднем образовании МБОУ средняя общеобразовательная школа №1 с. Кызыл-Май Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва №0014847 от 17 мая 2013 года, выданный ХОМУШКУ Уула Таргеновичем, действителен, в связи с утратой.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Тере-Хольского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гр. РФ Балган Алдынчы Валерьевна о предоставлении земельного участка на праве аренды сроком на 20 (двадцать) лет из категории земель – земли населенных пунктов, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртук, ул. Таежная, д. 19, под кадастровым номером 17:19:0102001:161, с общей площадью 1500 кв.м., с разрешенным использованием – для индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тере-Хольского кожууна принимает письменные возражения по данному заявлению.

Главный специалист по строительству архитектуры и земельно-имущественных отношений
Дудуп Т.Р.

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации Докпут Андрея Михайловича о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения – животноводство, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, м. Кузег с общей площадью 47405 кв. м. с кадастровым № 17:14:0102001:51 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 26.03.2012г. № 78).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 16.06.2019г.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям Кенден Х.П.

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации Сандак Доланы Олеговны о предоставлении земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов – для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Стелная, дом 8 с общей площадью 1120 кв. м. с кадастровым № 17:14:0000000:210 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 19.04.2018г. № 296).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 16.06.2019г.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям Кенден Х.П.

РЕСПУБЛИКА ТЫВА

ТЕС-ХЕМСКИЙ КОЖУУН

ХУРАЛ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ

СУМОН КЫЗЫЛ-ЧЫРААНСКИЙ

Республика Тыва Тес-Хемский кожуун
с. Ак-Эрик

РЕШЕНИЕ № 8

с. Ак-Эрик от 11 мая 2019 г.

О назначении выборов депутатов
Хурала представителей сумона
Кызыл-Чыраанский V созыва

В соответствии с пунктом 1 ст. 10 Федерального закона от 12 июня 2002 г. №67-ФЗ «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», частью 1 ст. 6 За-

кона Республики Тыва от 22 августа 2011 г. №781 ВХ-1 «О выборах депутатов представительного органа муниципального образования, выборного должностного лица местного самоуправления в Республике Тыва», представителей сумона Кызыл-Чыраанского Тес-Хемского кожууна РЕШИЛ:

1. Назначить выборы депутатов Хурала представителей сумона Кызыл-Чыраанского Тес-Хемского кожууна пятого созыва 11 сентября 2019 года.
2. Опубликовать настоящее решение в газете «Шын».
3. Настоящее решение вступает в силу со дня его официального опубликования.

Глава сельского поселения с. Кызыл-Чыраанский В.В. Джи

Продается дом 91,0м². Красноярский край, Ермаковский район, с. Верхнеусинское. Недорого. Тел. 89233921943.

Улуг Тиилелге хүнү-биле байыр чедирип тур бис!

Тиилелгениң байырлал хүнү таварыштыр «Шын», «Тувинская правда», «Сылдысчыгаш», «Тываның аныяктары» солуннарның редакциялары болгаш Тува-24 телеканалы.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ЧИИГЕЛДЕЗИ

акцияны чарлап тур.

* Хуу чарлалдарга чиигелде – 50 %

* Юридиктиг черлерниң рекламазынга чиигелде – 30%

Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100 (Парлалга бажыңы).

Акция 2019 чылдың май 30-ге чедир уламчылаар.

Телефоннар: 3-39-45, 2-18-10, 89069978011

Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru; tuvpr@tuva.ru

солуннун сайтызы: [//shyn.ru](http://shyn.ru)

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11500 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 3750

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Редактор К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.
Редакторнун оралакчызы М.О. Ондар — 2-17-91.
Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Ч. Чамзырын, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д.Б. Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян, корр. В.А. Аймаа).
Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва "Издательский дом
"Тыва-медиагрупп".

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннун Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээн.
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлагынган материалдарның авторлары
бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшүрүлгө
болур. Айтыгынган саннары болгаш еске-даа фотолору
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылзаа.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужаганы: график өзүгүр — 19.30,
херек кырында — 19.30. Солун келбейн баргача,
телефонче долгавар.